Lucrări mici

- Note despre epistolele apostolice
- Concluzia
- Despre cântatul bisericesc
- Pentru cei care se apropie de botez
- Tradiția Sacră
- Conciliaritatea și ecumenismul bisericesc

Note despre epistolele apostolice

Scopul acestor note este dorința de a transmite nu doar și nu atât înțelegerea mea asupra textelor epistolelor apostolice, ci dragostea care se deschide către ele în sufletul unui creștin modern. Sunt convins că pentru mântuirea oamenilor bisericești nu este nevoie de ecumenismul liberal, cel mai nou, al elitei bisericești și nici de aceeași veche inerție rituală sau legalism al claselor inferioare ortodoxe, ci doar de această dragoste, deoarece tocmai prin ea se revelează creștinismul timpuriu în aceste cuvinte apostolice tremurătoare ca o forță vie, purtătoare de spirit și mântuitoare.

În vremea noastră, viața vizibilă a Bisericii este plină de întuneric și neputință. Dar ei i se dă să vadă că începutul drumului ei pe pământ este luminat în întregime de luminile harului atotluminător și i se dă să știe că și sfârșitul drumului ei va fi luminat de aceeași lumină a Rusaliilor.

Sfârșitul creștinismului pe pământ va coincide cu începutul său.

I. Apostolul Pavel. Către Romani, cap. 5: „Fiindcă suntem socotiți neprihăniți prin credință, avem pace cu Dumnezeu…”

Îndreptățit prin credință . Apostolul confirmă din nou principiul fundamental al creștinismului - îndreptățirea sau mântuirea omului prin credința sa, și nu prin faptele sale. Aici se află antinomia fundamentală a creștinismului, conform căreia un creștin trebuie să facă „tot ce i se poruncește”, trebuie să împlinească multe virtuți, dar își primește îndreptățirea și mântuirea nu din ele, ci numai din mila Domnului său, care îl mântuiește gratuit, de dragul jertfei pe care a adus-o pe Golgota. Această contradicție este afirmată de Apostol și confirmată de nenumărate mărturii ale Sfinților Părinți ca o mare bucurie a sufletului:

creștinismul nu este o cumpărare și vânzare comercială a fericirii în veșnicie la prețul aurului faptelor bune. Creștinismul este întotdeauna mila Stăpânului și o bucurie neașteptată.

După Conciliul Vatican II, ei încearcă să ne convingă că nu mai există diferențe semnificative între Ortodoxie și Roma. Însă diferența semnificativă continuă să rezide nu doar în denaturarea de către Roma a dogmei Bisericii (ei au înlocuit de fapt credința „într-unul, sfânt, sobornicesc...” cu credința „într-unul, sfânt Papă”, care este Biserica pentru ei) și în păstrarea „Filioque”, ci și în această afirmație apostolică fundamentală a îndreptățirii prin credință, și nu prin fapte. Evident, acceptarea profunzimii și a complexității depline a acestei formule apostolice necesită, ca o condiție prealabilă, acceptarea ispravei de pe Golgota ca o răstignire împreună cu Iisus Hristos. Abia atunci viitorul Luther încetează să mai apară în cuvintele sfinte ale apostolului, frica de „non-acțiune” dispare, iar noi, fiind în această ispravă, Îl slăvim pe Dumnezeu pentru marele Său adevăr.

„(...Avem pace cu Dumnezeu) prin Domnul nostru Iisus Hristos.” Apostolul subliniază și mai mult același gând. Suntem mântuiți nu prin virtuțile și meritele noastre, ci numai prin sângele lui Iisus Hristos, numai prin acest preț dumnezeiesc și de neînțeles.

„...prin care am căpătat și noi acces, prin credință, la acest har în care stăm...” Aici este dezvăluit ce era implicat în cuvintele „îndreptățire”, „mântuire”, „pace cu Dumnezeu”. Aceasta înseamnă a rămâne în har, „în care stăm”, a rămâne încă aici pe pământ, în Împărăția lui Dumnezeu, care, așa cum spune același apostol în alt loc, este „dreptate, bucurie și pace în Duhul Sfânt” (vezi: Romani 14:17). Acesta este scopul fiecărui creștin.

„(... În care stăm) și ne bucurăm în nădejdea slavei lui Dumnezeu.” În cuvintele anterioare, apostolul a dezvăluit că începem să intrăm în Împărăția harului chiar din această viață și aici avertizează împotriva erorii de a crede că această „stare în har” prezentă este deja plenitudine și desăvârșire. Plenitudinea este încă înainte, acum doar „zadamantul” sau „logodna ei”, acum doar „nădejdea slavei lui Dumnezeu”. Însuși conceptul de „nădejde” nu este compatibil cu conceptul de plenitudine, cu conceptul de viziune deplină și posedare a obiectului dorit. În capitolul 8 al aceleiași epistole, apostolul spune: „Dacă cineva vede, de ce să nădăjduiască? Dar dacă nădăjduim la ceea ce nu vedem, atunci așteptăm cu răbdare.” Aceasta este ceea ce ne dezvăluie gândirea apostolică, după ce ne-a revelat despre Împărăția harului: învățătura despre răbdare, învățătura despre isprava purtării crucii. „Căci umblăm”, cum spune apostolul în alt loc, „prin credință, nu prin vedere”. Și credința este o ispravă. „Luptă lupta cea bună a credinței”, ne învață el. De aceea este o ispravă, pentru că el nu „vede”, ci crede

în existența nevăzutului și crede atât de adevărat și de puternic încât acest nevăzut, în loc să fie doar așteptat, devine deja realizat (Evrei 11:1).

„Prin credință, nu prin vedere.” De aceea nu avem încredere în cuvintele acelor oameni pentru care creștinismul înseamnă numai miracole și „vedenii”, și există mulți astfel de oameni în Biserică. Apele mistice ale creștinismului curg pe malurile solide ale Golgotei, iar aceasta înseamnă că o minune este ilegală dacă este rezultatul curiozității mistice, al îndrăznelii minții și al îngroșării sentimentelor. Trebuie să fie rezultatul exclusiv al iubirii.

„Și nu numai atât, dar ne lăudăm și în necazuri, căci știm că necazul produce răbdare, iar răbdarea produce îndurare, iar îndurarea produce nădejde. Și nădejdea nu înșeală, pentru că dragostea lui Dumnezeu a fost turnată în inimile noastre prin Duhul Sfânt, care ne-a fost dat.” (Romani 5:3-5)

„...Ne lăudăm în necazuri...” Necazul, sau suferința, este acceptată în creștinism nu doar ca ceva inevitabil în această lume („păcatul a intrat în lume și prin păcat moartea”, adică toată suferința din lume), ci și ca ceva prefigurat cu bucurie, dacă această suferință este împreună cu El, cu Hristos. „Suntem moștenitori ai lui Dumnezeu”, spune apostolul în capitolul 8 al aceleiași epistole, „dacă suferim cu adevărat împreună cu El, ca să fim și proslăviți împreună cu El”. În acest aspect, suferința este acceptată în creștinism ca fiind natura sa spirituală, ca o promisiune plină de bucurie a trecerii spirituale către „un alt început veșnic al existenței”. În tristețe, se naște o nouă existență. „Femeia, când naște, se întristează, pentru că i-a venit ceasul; dar, cum a născut copilul, nu-și mai aduce aminte de întristare, de bucuria că S-a născut un om în lume” (Ioan 16:21). În creștinism, există o naștere constantă a sufletului, o transformare a omului într-o făptură nouă. Prin urmare, deși durerea rămâne așa cum ne-a indicat calea evanghelică îngustă, ea nu mai este „amintită” în bucuria acestei nașteri, ci este deja uitată aici, pe pământ, în străduința omului pentru o nouă naștere, pentru Dumnezeu. La urma urmei, *„nădejdea nu rușinează* ”, spune apostolul, și în această speranță trăiește străduința spiritului nostru pentru lumea divină. Homiakov a remarcat pe bună dreptate că „nădejdea este la fel de obligatorie pentru noi ca și credința și dragostea”. În speranța divină, intenția noastră îndreptată către Dumnezeu, dorința noastră pentru El, chiar înainte de a ne face faptele, devine deja o faptă. Dumnezeu „sărută intențiile” și în această „sărutare a lui Dumnezeu”, în ea, ca într-un miracol viu al transformării, ceea ce este intenționat și dorit este deja realizat, deja o realitate a vieții din curgerea iubirii divine.

„Nădejdea nu înșeală, pentru că dragostea lui Dumnezeu s-a turnat în inimile noastre prin Duhul Sfânt, care ne-a fost dat .” Probabil, având în minte tocmai această pre-angajare divină a vieții veșnice, când ceea ce dorește se transformă în ceea ce deja se realizează, Macarie cel Mare a vorbit despre „crearea” omului față de sfințenia Bisericii, față de ea, ca despre comoara lui Dumnezeu: „Sufletul... este creat... către Biserică nu pentru că (nu în virtutea aceea. - *S.F.*) a făcut-o, ci pentru că (în virtutea aceea. - *S.F.*) a dorit.” Pentru că a iubit. Dumnezeu așteaptă de la noi tot ce putem face mai bine nu pentru că El are nevoie de ea, ci pentru că ne descoperă voința către El, aspirația către El, dragostea noastră. Numai această dragoste, numai această alegere a libertății noastre - o alegere care preferă moartea cu El vieții fără El, o cere Domnul Dumnezeul nostru de la noi. Și când El vede această alegere a noastră, El își revarsă ajutorul asupra noastră în har, iar noi, neputincioși singuri să facem chiar și o mică faptă bună, începem să săvârșim mari isprăvi. El își revarsă dragostea asupra noastră „prin Duhul Sfânt care ne-a fost dat”. Străduințele neputincioase ale voinței bune a omului primesc ajutorul atotputernic al iubirii divine, puterea lui Dumnezeu este dată, „desăvârșită în slăbiciunea noastră”, așa cum a spus același Apostol (cf. 2 Corinteni 12:9). Și este desăvârșită „prin Duhul Sfânt care ne-a fost dat”. Apostolul nu vorbește în mod clar despre niște pneumatici individuali, ci despre toți membrii adevărați ai Bisericii Celui Unul, Sfinte, Apostolice și Sobornicești. Acuzațiile împotriva Bisericii în întregul ei sfânt, sobornicesc, că nu are cunoașterea și lucrarea Duhului Sfânt, se bazează fie pe ignoranța completă a acestei Biserici, fie pe o minciună. Aceste acuzații de „lipsă de spiritualitate” a Bisericii, de înlocuire a spiritualității cu legalismul extern și ritualismul în timpurile antice, proveneau de la diverse secte, precum montaniștii, catharii și alții, au fost repetate în secolele al XIX-lea și al XX-lea de Merezhkovsky și alți reprezentanți ai „noului creștinism” sau „creștinismului celui de-al Treilea Testament” și, în timpul nostru, sunt repetate de acei intelectuali care, ieșind pentru prima dată din impasul mizeriei materialiste și atingând, deși primitive, dar totuși supramateriale, o formă de gândire, precum tolstoismul, teosofia, budismul și așa mai departe, se consideră deja îndreptățiți să vorbească cu dispreț despre lipsa de spiritualitate a Bisericii.

Această neadevăr despre Biserică în ansamblu este infirmată de întreaga sa istorie, începând cu focurile de la Rusalii și continuând în candelele aprinse din același Foc, în asceții ei din toate veacurile, inclusiv în epoca noastră, cea fără lumină.

Însă aceiași asceți ai spiritului Bisericesc din toate secolele, oameni care au demonstrat spiritualitatea sfântă a Bisericii, i-au demascat pe oameni care aparțineau Ortodoxiei doar în exterior, pentru legalismul lor exterior, pentru uitarea vieții în Duhul Sfânt. În secolele al XI-lea și al XIX-lea, aceste denunțuri (ale Sfântului Simeon Noul Teolog și ale Sfântului Serafim de Sarov) au fost

îndreptate nu numai împotriva ignoranței generale, ci direct împotriva „persoanelor spirituale înalte”, adică a episcopilor. Întunericul lor teologic și moral a fost demascat nu de sectari, nu de Merejkovski, nu de „penticostali”, nu de Tolstoi sau teosofi, ci de cei mai mari sfinți ai Bisericii. Biserica i-a demascat pe oameni care îi aparțineau doar în exterior. Prin urmare, dacă vrem să trăim cu adevărat în Biserică, trebuie să ne întoarcem iar și iar la cuvintele apostolului despre „dragostea lui Dumnezeu, turnată în inimile noastre prin Duhul Sfânt”. Prin El, dragostea lui Dumnezeu este dăruită credincioșilor, prin El ei sunt zidiți în Biserica trupului Său, în „stâlpul și temelia adevărului”. La urma urmei, Duhul Sfânt este Duhul Adevărului. Dar noi, din cauza lipsei noastre deja obișnuite de înțelegere a esenței interioare a creștinismului, putem trăi o viață lungă crezând că cuvintele singurei rugăciuni către Duhul Sfânt pe care o cunoaștem – „Împăratul Ceresc, Mângâietorul, Duhul Adevărului” – înseamnă: „Mângâietorul *sufletului adevărat* ”. Nu cunoaștem alte rugăciuni către El, dar în rugăciunile de seară ale Bisericii Ortodoxe există una care ne explică cel mai concret și simplu ce este această umplere a noastră cu dragoste divină prin Duhul Sfânt. Apostolul Ioan spune: „Cum putem spune că Îl iubim pe Dumnezeu dacă nu-L iubim pe fratele nostru?” Realitatea dragostei față de Dumnezeu se verifică în Biserică prin dragostea față de frate, față de creația lui Dumnezeu. Așadar, rugăciunea de seară către Duhul Sfânt este plină de neliniște față de păcatul împotriva unui frate, de pocăință pentru păcatul împotriva iubirii: „Iartă-mă pentru tot ce am păcătuit împotriva Ta astăzi... păcatele mele voite și invoite, cunoscute și necunoscute... sau am ocărât pe cineva, sau am calomniat pe cineva cu mânia mea, sau m-am întristat, sau m-am mâniat pentru ceva, sau am mințit... sau a venit un cerșetor la mine și l-am disprețuit, sau l-am întristat pe fratele meu... sau am condamnat pe cineva... sau m-am mâniat... sau am râs de păcatul fratelui meu, dar păcatele mele sunt nenumărate.”

Iubirea în Biserică nu este contemplare teosofică, ci „doar” grija de a „nu-l întrista” pe fratele tău. Am auzit recent o tânără, care nu știa nimic altceva decât niște abstracțiuni frumoase oferite de teosofie, întrebând cu un fel de nedumerire melancolică: „Pe cine, în cele din urmă, ar trebui să iubesc?” Dacă ar fi pus Bisericii această întrebare, Biserica i-ar fi răspuns cu încredere: „Bărbatul din metrou”. Aceasta este cea mai dificilă, dar și cea mai directă cale către Hristos.

„Dragostea lui Hristos ne îndeamnă pe noi, care cugetăm așa: dacă Unul a murit pentru toți, deci toți au murit. Și Hristos a murit pentru toți, pentru ca cei ce trăiesc să nu mai trăiască pentru ei înșiși, ci pentru Cel ce a murit și a înviat pentru ei.” Această viață a noastră, „nu mai trăiască pentru noi înșine”, ci „pentru Cel ce a murit”, se exprimă în primul rând în dragostea noastră față de oameni, în grija noastră asemenea lui Hristos pentru ei și în moartea noastră asemenea lui Hristos „pentru toți”.

Astfel, „dragostea lui Dumnezeu este turnată în inimile noastre” prin Duhul Sfânt.

II. Apostolul Pavel. Către Romani, cap. 8: „Căci cei ce trăiesc după îndemnurile firii, umblă după lucrurile firii, iar cei ce trăiesc după Duhul, după lucrurile Duhului. Umblările firii pământești sunt moarte, iar umblările duhului sunt viață și pace.”

Faptul clar și plin de bucurie al venirii la creștinism și la Biserică a multor oameni ai muncii intelectuale, în special a fizicienilor, ca având deja experiență a concretului în gândire, este oarecum umbrit de o singură circumstanță. Percepând adoptarea creștinismului doar ca pe o schimbare a concepțiilor despre lume, ca pe ceva similar cu schimbarea cadrelor dintr-un film, mulți oameni, considerându-se deja creștini, de fapt s-au apropiat doar de porțile creștinismului și nici măcar nu au bătut încă la ele pentru ca acesta să li se deschidă. Ni se spune în Evanghelie: „Intrați prin poarta cea strâmtă”. Creștinismul nu este contemplare, ci schimbă însăși esența vieții contemplatorului. Dar „strânsă este calea care duce la viață și puțini sunt cei ce o găsesc”. „Cei puțini” sunt cei pentru care adoptarea creștinismului înseamnă respingerea „gândurilor firii pământești”, a vieții trupești, înseamnă căutarea spiritualității. Adoptarea creștinismului nu este o schimbare a cadrelor, ci o schimbare a sinelui. Este dificilă. Și Hristos a spus: „Femeia, când este în naștere, suferă dureri”.

Noi, carnali, alcătuiți din carne și sânge, suntem înconjurați din toate părțile de un ocean necunoscut de spiritualitate și, pentru a deveni creștini, trebuie cumva, într-o oarecare măsură, să intrăm în el, depășind limitele, limitările firii noastre. Dar, în primul rând, încă nu știm ce este „viața carnală” sau „gândirea carnală”. De obicei, credem că aceasta este doar devierea noastră în corporalitatea animală, de exemplu, lăcomia, beția sau curvia. În Epistola către Galateni, Apostolul distruge complet această eroare periculoasă. Dând o listă de gânduri carnale, el a inclus printre ele gânduri de dușmănie, ceartă, invidie, mânie, discordie, dezacord, ispită, erezie și ură. După o clasificare atât de clară, nu mai avem dreptul să neglijăm lupta cu pasiunile noastre interioare ascunse în noi și neobservate de noi. Lupta trebuie dusă pe întreg frontul ca o luptă împotriva unui singur rău carnal. Numai cu această gamă a conceptului de „carne” începi să înțelegi natura categorică a cuvintelor apostolului: „Mintea carnală este moarte”. Căci a mânca unt într-o zi de post este de multe ori mai puțin „moarte” decât a respira aerul urii sau al dușmăniei din tine.

Concluzia

„Dacă cineva”, scrie Macarie cel Mare, „de dragul Domnului renunță la această lume, renunță la plăcerile lumești... (dar) în loc de pace lumească nu găsește în

sine pace divină, în loc de plăcere trecătoare nu simte în sufletul său desfătare duhovnicească, în loc de bucurie vizibilă a acestei lumi nu are în sine mângâierea harului ceresc, atunci a devenit sare înghițită, este mai jalnic decât toți oamenii: este lipsit de cele de aici și nu s-a bucurat de cele divine, adică nu a ajuns să cunoască, prin lucrarea Duhului, în omul său lăuntric, tainele divine."

Am citit aceste cuvinte uimitoare de multe ori, le-am inclus în lucrările mele de mai multe ori și acum nu pot să nu le repet din nou, nu mă pot desprinde de profunzimea lor.

Există cuvinte care sunt deosebit de necesare în fiecare epocă bisericească. Cuvintele citate sunt necesare în epoca noastră bisericească, precum aerul curat pentru viață, precum singurul semafor care strălucește cu lumină verde în întunericul istoriei.

Creștinismul nu mai poate exista fără inspirația Duhului Sfânt, nu mai putem să ne sufocăm fără să simțim călăuzirea Lui spirituală, de care suntem cu adevărat conștienți. Suntem sătui de formalisme de tot felul. Pe vremuri, dacă nu te călugăreai, nu erai încă un creștin adevărat, iar la cuvintele sfinților că „nu îmbrăcămintea sau chiar dăruirea te face pe un călugăr, ci dorința divină și o viață cerească (adică dreaptă)", ei răspundeau că aceasta, spun ei, „este aroganță, iar noi suntem smeriți"; acum aceeași percepție formală a creștinismului este dorința de a-l stabili ca învățătură socială, ca organizație cu scopul mântuirii sociale a lumii. Nu vom găsi bucuria Duhului Sfânt și dragostea Lui aici, așa cum nu am găsit bucurie și dragoste, rostind fără bucurie cuvântul „bucurați-vă" de o sută patruzeci și patru de ori la rând în acatiste. Totul este mort fără Duhul Sfânt. Conform învățăturii sfinților, Duhul Sfânt Se descoperă în mod tangibil doar în măsura în care poruncile sunt împlinite: El nu Se va descoperi celor care nu împlinesc voia lui Hristos.

Dar suntem deja deasupra poruncilor Evangheliei: ele spun să ne iubim dușmanii și să le îndurăm loviturile, dar acest lucru este incompatibil cu sarcinile sociale și distrage atenția de la mântuirea împlinită de sine. Am fost asceți și am postit, uitând de dragostea jertfelnică a lui Hristos, inaccesibilă fără Duhul Sfânt, căci El, așa cum au spus sfinții, a fost „Martorul suferințelor lui Isus". Dacă, așa cum a spus apostolul, „nimeni nu-L poate numi pe Isus Domn decât prin Duhul Sfânt", atunci cum ne putem apropia de misterul și puterea Golgotei, de dragostea ei, fără El? Dar tocmai în afara Golgotei sau pe lângă Golgota vrem să întemeiem un creștinism nou, „non-arhaic", care trebuie să rezolve problema socială. „Ne-am săturat de misticism și dostoievsism", spunem noi. „Este depășit pentru era atomică." „Isus Hristos", a spus apostolul, „este același ieri și azi și în veci". Aceasta nu mai este o disidență față de Hristos, care a fost rezolvată odată la Sinoade. Iată doi Hristoși diferiți. „Ucenicii s-au umplut de bucurie și de Duhul

Sfânt”, spune Faptele Apostolilor despre primii creștini, adică despre oamenii care au trebuit să trăiască în așteptarea exilului, a torturii și a morții. Și noi, realizând toate acestea, ne-am dat seama că nu mai putem trăi fără această bucurie a Duhului, care ne pregătește inimile atât pentru Golgota, cât și pentru Înviere. Această bucurie a Duhului este aceeași ieri, astăzi și în era atomică, căci este aceeași comuniune reală, încă aici pe pământ, a vieții divine și a nestricăciunii. Trebuie să o căutăm, să lâncezim fără ea, trebuie să o reaprindem, această comuniune a Duhului, prin isprava vieții. „Nu stingeți Duhul”, ni se poruncește. Da, suntem păcătoși; Da, nu suntem sfinți, dar noi, tocmai prin conștientizarea păcătoșeniei noastre, trebuie să căutăm călăuzirea tangibilă a lui Dumnezeu. Și trebuie să fim, cum ar fi, îndrăzneți în aceasta, căci știm că a căuta aceasta înseamnă în același timp a căuta împlinirea poruncilor, căci numai prin ispravă se revelează harul Duhului. „Îndrăznește, căci Eu am biruit lumea.” Nu mai este posibil să trăim în deșertul mort al nespiritualității, al neauzirii lui Dumnezeu în inimă. Și în noi trebuie să se audă un cântec de laudă Domnului, un sentiment de conștientizare reală a căii Sale. „Cântecul Domnului, calea Domnului!” spune inima și se recunoaște în ele, recunoaște și vede Mântuitorul său.

„Îl vedeam pe Domnul pururea înaintea mea, căci El este la dreapta mea, ca să nu mă clatin. De aceea s-a bucurat inima mea, s-a veselit limba mea și trupul meu se va odihni în nădejde.” Petru a rostit aceste cuvinte unei mulțimi de oameni care erau gata să devină primii creștini. Așadar, noi, ultimii creștini ai istoriei, stăm înaintea lui Dumnezeu și trebuie să-L „vedem” pentru a „fi neclintiți”, pentru ca „limba noastră să se bucure”, văzând zorii Duhului, în care se revelează și se recunoaște întreaga autenticitate a creștinismului.

Despre cântatul bisericesc

„Împărăția Mea nu este din lumea aceasta.” Aceste cuvinte ale lui Hristos au definit calea în istorie atât a întregii Biserici, cât și a fiecărui suflet creștin. Biserica trăiește în lume, nu părăsește lumea, mântuiește lumea, ci trăiește și acționează și mântuiește nu într-un mod „universal uman”, ci cu propria sa viață specială, dată numai ei și cu sensul plin de har, adică supraomenesc, pe care l-a primit ca organism divino-uman. Iar un individ, dacă vrea să fie creștin, fără a părăsi lumea, într-o oarecare măsură iese din conceptele legilor și gravitațiilor acestei naturi coruptibile într-o natură incoruptibilă, din lumea sa pur umană în lumea divino-umană.

Întregul creștinism constă în faptul că, pe de o parte, Dumnezeu a coborât pe pământ, iar pe de altă parte, omul merge în Rai, pentru a-L întâlni pe Dumnezeul său, depășind propriile dimensiuni în imensitatea filiației divine. În viața personală, acest lucru se realizează printr-o ispravă, atunci când o persoană,

dacă nu realizează, cel puțin se străduiește constant să „trăiască în lumea de deasupra lumii”. Această aspirație pentru transformarea naturii – atât a sufletului, cât și a trupului – nu poate decât să se reflecte în toată activitatea umană, inclusiv în activitatea sa artistică. Arta creștină, atunci când se recunoaște ca fiind creștină, nu poate decât să depășească normele și limitele artei umane universale. Acest lucru ne este acum complet clar în domeniul picturii.

Icoana este „din altă lume” nu pentru că disprețuiește carnea, ci tocmai pentru că afirmă eternitatea trupului sfânt, cuprins cu grație de acesta în linii și culori. Nu numai viitorul, ci și transformarea deja începută a naturii umane – atât a sufletului, cât și a trupului său – contemplă și încearcă să exprime prin mijloacele sale artistice. Dar este oare posibil să exprimi nespusul? Și astfel, nu din lipsă de îndemânare, nu din necunoașterea legilor liniilor și formelor, ci din îndrăzneala de a intra într-o altă lume, icoana își combină măiestria cu un fel de nebunie picturală, propovăduind „înțelepciunea nu a acestui veac... ci... înțelepciunea lui Dumnezeu, tainică, ascunsă”. În aceasta constă puterea harnică a icoanei. După cum se spune despre omul drept, „legea (artei lumești) nu este scrisă pentru ea”, pentru că ea caută în artă nu arta, ci intrarea în lumea divină. „Icoana este o imagine a veacului viitor”. Subiectul icoanei nu este această lume, ci „lumea creată de Dumnezeu, în frumusețea ei transcendentală” [1] .

Procesul de secularizare a gândirii și vieții bisericești a secularizat și icoana. În secolul al XVIII-lea, Arhanghelul Forțelor Eterice, Mihail, a fost pictat după magnificul Prinț Potemkin. Dar conștientizarea inadmisibilității acestui naturalism și pământesc în icoană a început de mult, iar icoana antică a fost redescoperită de mult, strălucind lumii cu culorile sale.

De ce este încă atât de puțin înțeleasă inadmisibilitatea secularizării în muzica bisericească? Dacă mulți credincioși cred că direcția generală a artei muzicale este obligatorie în orice și pentru biserică, atunci de ce sunt inconsecvenți și nu propun, de exemplu, să-i învețe pe diaconi în școlile de arte plastice, astfel încât aceștia să poată oferi și plăcere vizuală atunci când ies la amvon? Sau de ce nu sfătuiesc să fie reprezentați martirii creștini timpurii goi pe icoane, ceea ce, conform legilor esteticii mondiale, înțeleasă în cel mai bun sens, ar fi complet legal? Și dacă ei înșiși resping imitarea artei seculare în biserică în anumite domenii, atunci de ce este permisă și aprobată în domeniul muzicii?

Cântarea bisericească este o rugăciune comună. Putem aștepta de la rugăciunea comună din biserică doar ceea ce așteptăm, căutăm și cerem în propria noastră rugăciune: smerenie și frică de Dumnezeu, tandrețe și bucurie. Fără smerenie nu există rugăciune, indiferent unde este săvârșită: acasă sau în biserică. Omul se roagă în măsura în care se smerește. Smerenia trebuie să fie în căldura inimii pentru a fi eficientă. De aceea cerem căldură, cerem tandrețe în

rugăciune. „Isuse, căldură iubită, încălzește-mă!” [2] Bucuria se naște în căldură și din ea – recunoștință. Dar bucuria în creștinism, din nou, nu este lumească, deoarece este inseparabilă de evlavie, de frica iubitoare de Dumnezeu. „Slujiți Domnului cu frică și bucurați-vă de El cu cutremur.”

Nu știm cum să transmitem această țesătură spirituală sau regularitate a rugăciunii în sunete muzicale, dar știm că și muzica cântărilor poate fi binecuvântată, că au existat în viață și încă există (dar mai ales în arhive, pe rafturi) adevărate icoane ale sunetelor - originale muzicale - toate aceste cântări antice: Znamenny, Kiev, grecești, bulgare, sârbe, Solovetsky, Valaam, Trinity-Sergius. Desigur, există și lucrări muzicale contemporane bune de muzică bisericească, dar sunt bune doar pentru că transmit și această regularitate rugătoare, care a fost auzită cu atâta binecuvântare de compozitorii de cântări antice. Prin urmare, în esență, ideea nu este deloc dacă un anumit lucru este „notat” sau nu, dacă este un cântec Znamenny sau a fost scris în secolul al XIX-lea sau al XX-lea, ci dacă *este rugător sau nu* . „Către conducătorul ales” de Allemanov nu a fost scrisă din cârlige, ci din note, scrise aproape de contemporanul nostru, dar când corul înalță aceste sunete solemne, pătrunse de bucurie și tăcere, până la bolțile templului, când „Cuvântul lor divin” ne atinge auzul, atunci sufletul nu se poate abține să nu fluture, sufletul nu se poate abține să nu se roage.

Ceea ce așteptăm de la rugăciunea din biserică este rugăciunea, nu divertisment vocal sau un concert gratuit. În rugăciunea noastră de acasă, nu strigăm cu entuziasm și nepoliticos, nu facem o față mieroasă ca să părem (nouă înșine) sensibili. Sentimentul vine din interior și, prin urmare, noi, dimpotrivă, încercăm să ne îndepărtăm de tot ce este exterior și să ne adunăm în noi înșine într-un fel de liniște și simplitate.

Ce se întâmplă atât de des în biserică? Regretatul Patriarh Alexei a definit în 1948 cântatul bisericesc modern ca fiind „o combinație lumească și frivolă de sunete” [3] . „Interpretarea imnurilor bisericești”, spune Patriarhul, „pe tonul puternic al romanțelor seculare și al ariilor de operă pasionale nu le permite închinătorilor să se concentreze sau chiar să înțeleagă conținutul și sensul imnurilor” [4] .

După ce a stabilit că dirijorii italieni au contribuit mult la secularizarea cântării bisericești în secolul al XVIII-lea, punând bazele „stilului dulce, sentimental-lucălos, de concert operist”, protopopul N. Trubețkoi scrie: „Aria de bas din opera «Vestala» de Spontini a fost interpretată pe versurile «Îți cântăm», iar «O, Maică atotcântată...» a fost cântată pe muzica corului de preotese din «Ifigenia» de Gluck. În «Deschide-te pocăinței» de Wedel, fraza muzicală: «dar, așa cum ești generoasă, curățește-te»... este asociată cu fraza muzicală care coincide aproape

exact cu ea: «Pentru care suspin și doresc să-mi dezvălui pasiunea» din... opera «Dama de pică» [5] . După cum se știe, atât Wedel, cât și Ceaikovski au împrumutat melodia pentru aceste fraze muzicale de la Mozart.

Dacă denaturarea picturii bisericești a început relativ recent, atunci denaturarea muzicii este o boală străveche. În regula a 75-a a Sinodului Ecumenic al VI-lea (692) se spune: „Dorim ca cei care vin la biserică să cânte să nu recurgă la strigăte neascultătoare, să nu se forțeze să scoată zgomote nefirești și să nu introducă nimic nepotrivit și necaracteristic Bisericii. Ci cu mare atenție și tandrețe să-și ofere cântatul lui Dumnezeu, Care vede cele ascunse.” Dar ce fel de secret rugător poate fi păstrat sau creat într-o persoană care se roagă în timpul cântării la operă, cu această confuzie muzicală de amploare: de la isterie grosolană la sensibilitate pe moarte? S-ar putea cita numeroase cuvinte ale Părinților și Învățătorilor Bisericii care condamnă pătrunderea teatrului în Biserică. În secolul al IV-lea, Sfântul Macarie cel Mare scria că strigătele neascultătoare sunt nepotrivite pentru rugăciune. Rugăciunea trebuie săvârșită „în mare liniște și pace” [6] . Hrisostom învăța același lucru: „Cu frică și cutremur trebuie să înalți laude îngerești Creatorului, dar tu... întunecându-ți duhul cu spectacole teatrale și muzică, transferi tot ce se întâmplă acolo Bisericii și cu strigătele tale dezvălui tulburarea inimii tale” [7] . Despre același lucru au scris Venerabilul Isidor de Pelusium, Fericitul Ieronim și alți învățători ai Bisericii.

Muzica bisericească grațioasă face parte din Sfânta Tradiție a Bisericii. Este posibil ca Sfântul Ioan Damaschin să fi scris nu doar cuvintele canonului pascal, ci și muzica sa. Într-un fel sau altul, această muzică ne arată mii de ani de experiență bisericească, de fapte bisericești și de rugăciune. Melodiile sale sunt atât de adecvate structurii rugătoare a sufletului creștin, încât par să conducă singure rugăciunea credinciosului. O altă persoană poate să nu înțeleagă cuvintele, dar va „înțelege” melodia rugăciunii, iar această melodie o va conduce cu putere în lumea divină. Cheia muzicii bisericești deschide ușa către percepția noastră bisericească. Prin urmare, adevărata muzică a Bisericii este un învățător al bisericeștii, un educator al minții și inimii bisericești.

Patriarhul Alexei a spus: „Trebuie să facem tot posibilul pentru a alunga spiritul lumesc din cântările bisericești” [8] .

Chiar nu vom face nimic și va continua acest proces de alungare a rugăciunii din „casa rugăciunii”, adică ceea ce scria Sfântul Tihon de Zadonsk la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „Doar zgomot în biserici și bătăi de aer și voci de gâtlej, dar nu rugăciuni... deși cred că se roagă lui Dumnezeu, nu se roagă niciodată în lucrul în sine” [9] .

Pentru cei care se apropie de botez

Ce ar trebui să știe și să simtă o persoană care se apropie de botez? În cartea Faptele Sfinților Apostoli, scrisă de evanghelistul Luca, se povestește cum unul dintre ei, Filip, a întâlnit pe drum un om, care mergea într-un car din Ierusalim și citea cartea profetului Isaia, exact locul în care profetul vorbește despre Iisus Hristos: „El a fost dus ca o oaie la junghiere și ca un miel mut înaintea celor ce-l tund, așa nu-Și deschide gura. În smerirea Lui s-a împlinit judecata Lui. Dar cine va vesti neamul Lui? Căci viața Lui este luată de la pământ."

Cu multe sute de ani înainte de Hristos, profetul a prevăzut venirea Lui și i-a înțeles semnificația. Hristos a venit în lume pentru a mântui oamenii de păcat și de moartea veșnică cu prețul morții Sale pe cruce. După cum spune același profet în alt loc: „El a fost rănit pentru fărădelegile noastre, a fost zdrobit pentru fărădelegile noastre; pedeapsa care ne dă pacea era peste El și prin rănile Lui suntem vindecați."

Bărbatul care călătorea din Ierusalim nu a înțeles acest lucru, iar apostolul i-a explicat creștinismul. I-a povestit și despre botez. În acel moment, au ajuns la un râu. Bărbatul a zis: „Iată apă. Ce mă împiedică să fiu botezat?" Apostolul a răspuns: „Dacă crezi din toată inima ta, poți." Bărbatul a zis: „Cred că Isus Hristos este Fiul lui Dumnezeu." Și amândoi s-au coborât în apă, iar apostolul l-a botezat, iar Duhul Sfânt S-a pogorât peste om (Faptele Apostolilor 8:27-39).

„Dacă credeți din toată inima voastră" - aceasta este prima condiție a botezului. De obicei, numim sentimentul nostru, iubirea noastră din inimă, spre deosebire de rațiune și voință. Aceasta înseamnă că, chiar înainte de botez în Biserică, omul trebuie *să simtă adevărul creștinismului cu inima sa, să creadă în el din toată inima* . Aceasta este prima bătaie în inimă a iubirii lui Iisus Hristos. Biserica ne învață că iubirea este izvorul credinței. „Credința este cel mai înalt bine atunci când izvorăște dintr-o inimă aprinsă de iubire" (Sfântul Ioan Gură de Aur). Și fără iubire, totul este ineficient. Hristos Și-a întins mâinile pe cruce pentru a aduna, îmbrățișa, mântui păcătoșii cu iubirea Sa și, prin iubirea Sa pentru ei, să-L împace pe Dumnezeu Tatăl cu ei. Dar El nu numai că a murit și a înviat El Însuși, ci le-a poruncit tuturor celor care cred în El să imite iubirea Sa, moartea Sa și învierea Sa. Aceasta înseamnă că trebuie să murim față de păcat, adică să nu-l săvârșim, pentru a trăi pentru Dumnezeu. *Și astfel botezul creștin este o imagine misterioasă a acestei morți față de rău* . Apostolul spune: suntem „îngropați împreună cu El prin botez" (Coloseni 2, 12), pentru a trăi o viață nouă, pentru a respira aerul învierii încă de pe pământ.

Calea vieții lui Hristos este calea vieții noastre. „Eu sunt calea, adevărul și viața", a spus El despre Sine. Acest lucru este valabil și pentru botez. Începându-și lucrarea față de oameni, Hristos a primit și botezul de la Ioan Botezătorul. „Și după ce a fost botezat Isus", scrie evanghelistul Matei, „a ieșit îndată din apă și

iată cerurile I s-au deschis. Și Ioan a văzut Duhul lui Dumnezeu pogorându-se ca un porumbel și venind peste El. Și iată un glas din cer a zis: „Acesta este Fiul Meu iubit, în care Îmi găsesc plăcerea”” (Matei 3:16-17). La botezul lui Hristos, cele trei Persoane ale Sfintei Treimi au fost descoperite lumii: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Iar la botezul unei persoane, Biserica o botează în numele Tatălui, al Fiului și al Duhului.

Creștinismul ne învață că Dumnezeu este unul, dar în trei Persoane, că Dumnezeu este Sfânta Treime, consubstanțială și indivizibilă. Hristos însuși, luându-și rămas bun de la ucenicii Săi și dându-le porunca de a boteza oamenii, a spus: „Duceți-vă, dar, și învățați din toate neamurile, botezându-i în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh” (Matei 28:19). Doar creștinii cred nu doar în Dumnezeu, ci în Dumnezeu, cunoscut în Treime. De ce este așa? Pentru că, dacă nu am ști că există Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul, nu am ști că „atât de mult a iubit Dumnezeu (Tatăl - S.F.) lumea, încât a dat pe Fiul Său” (Ioan 3:16) pentru viața lumii. Și dacă n-am ști că există un Fiu și un Duh Sfânt, n-am ști că Fiul, de dragul aceleiași iubiri pentru lume, „L-a rugat pe Tatăl” să le dea oamenilor „un alt Mângâietor – Duhul Adevărului” (Ioan 14:16, 17), Care cu iubirea Sa va călăuzi Biserica lui Hristos până la sfârșitul istoriei.

Misterul Sfintei Treimi este misterul Iubirii consubstanțiale și indivizibile (din care își are originea lumea noastră și în care omul este botezat). „Dumnezeu este Iubire”, spunea Apostolul. Și omul tinde spre Dumnezeu, glorificat în Treime. Căci cum poate trăi fără iubire? Scopul vieții omului este comuniunea cu Dumnezeu, iar Biserica ne învață că primim această comuniune în harul Duhului Sfânt, în harul Mângâietorului pe care ni l-a lăsat Hristos: „Omul se suie prin Duhul Sfânt la Fiul și prin Fiul la Tatăl” (Sfântul Irineu de Lyon). Și astfel, în botez, prima rază a harului Duhului Sfânt coboară asupra omului și se așază în sufletul său. Harul este puterea lui Dumnezeu, sfințind și întărind omul, dându-i putere și rațiune pentru a împlini poruncile lui Hristos.

A avea voința față de porunci și față de tot binele este în puterea noastră, dar nu le putem împlini cu adevărat sau eradica păcatele din noi înșine fără ajutorul lui Dumnezeu. Hristos a spus: „Fără Mine nu puteți face nimic” (Ioan 15:5). De aceea, harul Duhului Sfânt primit la botez este cauza a tot binele în om. Există două porunci principale care le cuprind pe toate celelalte. Prima: „Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău cu toată inima ta, cu tot sufletul tău, cu tot cugetul tău și cu toată puterea ta... A doua este asemenea ei: Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți” (Marcu 12:30, 31). Păzirea poruncilor este același lucru cu păstrarea conștiinței tale curate. Acest lucru este atât de important încât Apostolul Petru numește tot botezul unei persoane „o făgăduință către Dumnezeu a unei conștiințe bune” (1 Petru 3:21). Sfântul Ioan Gură de Aur spune: „Dacă cineva crede drept în Tatăl și în Fiul și în Duhul Sfânt, dar nu are

viață dreaptă, nu are niciun folos în credință spre mântuire”. Episcopul Teofan Zăvorâtul scrie: „Și după ce un creștin a intrat în Biserică, el se ține de ea nu împotriva voinței sale și nu ca de o necesitate (mecanic), ci numai *ținându-se de sine însuși* ”. Biserica este casa lui Dumnezeu, templul cel mai curat al Mântuitorului și, intrând în ea prin botez, *trebuie să ne ținem în ea cu gândul, inima și voința* . Când gândul nostru este amăgit, începe în noi „erezia”, adică despărțirea de unitatea gândirii bisericești. Ne abatem de la credința Bisericii. Când inima se răcește, începe pierderea unității iubirii cu Dumnezeu și cu toți cei care alcătuiesc Biserica. Prin necurăția nepocăită a vieții noastre sau prin profanarea conștiinței, părăsim unitatea voinței Bisericii ca trup unul și imaculat al lui Iisus Hristos.

Botezul începe cu citirea a trei rugăciuni, în care, invocând numele lui Dumnezeu, ceea ce este îngrozitor pentru demoni, preotul alungă din persoana botezată forța întunecată care se cuibărește în fiecare suflet care nu a fost încă iluminat de Hristos. Persoana botezată, întorcându-și fața spre apus, se leapădă de trei ori de rău, de purtătorul lui - Satana și de toate lucrările sale. Renunțarea la rău este cea mai necesară condiție a botezului. Apoi, persoana botezată, la cuvântul preotului, își întoarce fața spre est, de unde răsare pentru ea zorii unei noi vieți și „se unește cu Hristos”, adică promite și de trei ori că Îi va sluji cu credința și dragostea sa. După aceasta, trebuie să citească Simbolul Credinței Creștine. Prin urmare, fără cunoașterea Simbolului Credinței („Cred”), precum și a Rugăciunii Domnești „Tatăl Nostru” și a principalelor porunci ale Evangheliei, nu se poate începe botezul. Apoi, preotul binecuvântează apa invocând Duhul Sfânt și o unge pe ea și întregul corp al persoanei botezate cu untdelemn sfințit. Și abia după aceasta se săvârșește botezul propriu-zis în apă. Preotul (și, dacă este absolut necesar, orice creștin) scufundă persoana botezată sau toarnă apă peste ea de trei ori, rostind cuvintele: „Robul lui Dumnezeu (numele) este botezat în numele Tatălui - amin, și al Fiului - amin, și al Sfântului Duh - amin”. Aceasta este cea mai importantă acțiune a sacramentului botezului, când harul Sfântului Duh se pogoară în mod nevăzut asupra persoanei botezate, conform credinței sale sau a nașilor săi. Acum, persoana botezată este îmbrăcată în haine albe și i se pune o cruce ca semn că păcatele sale sunt spălate în apa sacramentului și, prin cruce, este îmbrăcată în viața tainică a lui Iisus Hristos. Acum, preotul o conduce de trei ori în jurul cristelniței, în timp ce cântă cuvintele apostolice: „Toți câți ați fost botezați în Hristos v-ați îmbrăcat cu Hristos”, adică „toți câți ați fost botezați în Hristos v-ați îmbrăcat cu Hristos”.

Și astfel s-a încheiat sacramentul botezului. Persoana botezată nu părea să se schimbe în exterior, ci din acea zi un oaspete ceresc s-a așezat în el – o rază strălucitoare a Duhului Sfânt. O viață nouă a început pentru persoană, ea a intrat acum pe calea îngustă și în același timp binecuvântată a lui Hristos. Creștinismul este învățătura despre Împărăția lui Dumnezeu, a cărei plenitudine se află în

viața viitoare, dar începutul sau „pregătirea pentru ea” este încă aici, pe pământ, în mijlocul necazurilor și nenorocirilor. Calea către această Împărăție sunt poruncile lui Hristos. Prin urmare, putem spune că creștinismul este o combinație de muncă și bucurie: munca constă în împlinirea poruncilor, bucuria constă în găsirea Împărăției, care este în noi (Luca 17:21), în comuniune cu Domnul. „Celui ce ne-a iubit și ne-a spălat de păcatele noastre în sângele Său... fie slava și stăpânirea în vecii vecilor. Amin” (Apocalipsa 1:5, 6).

Tradiția Sacră

Gândirea Bisericii în momentul prezent și... în secolele trecute...

Există inspirația Duhului Sfânt.

Homiakov

Gândirea Bisericii în momentul prezent și... în secolele trecute...

Există inspirația Duhului Sfânt.

Homiakov

Gândirea bisericească contemporană încă mai trebuie să depășească două tipuri de ispite venite din partea opusă inspirației Duhului Sfânt, din raționalismul sectarismului luteran și, în același timp, din partea vechilor credincioși. Poate că prototipul evanghelic al primului a fost saducheii, care nu credeau în Înviere, iar al doilea, fariseii, care „strecoară un țânțar și înghit o cămilă”.

A găsi o cale pentru sine care nu are legătură cu niciuna dintre ele înseamnă a găsi „Calea Regală a Crucii Domnului”, calea gândirii apostolilor și asceților Bisericii.

Motivul abaterii de la linia principală a Bisericii este întotdeauna lipsa de sentiment și, prin urmare, lipsa de înțelegere a realității vieții bisericești în harul Duhului Sfânt. Simplu spus, oamenii nu-L simt pe Dumnezeu în Biserică, suflarea Lui și atunci își pierd credința în Biserică. Fără a simți sfințenia, este imposibil să crezi. Și s-a observat de mult timp că, în această abatere de la Biserică, toți luteranii se află în unitate completă cu vechii credincioși. Ambele părți nu cred în Biserică ca un organism viu și plin de har, divin-uman. Ambele părți nu permit gândul că în întunericul istoriei și, cel mai important, în mijlocul întunericului sau, în ciuda păcatului și întunericului multor oameni care se considerau reprezentanți ai Bisericii - în ciuda tuturor acestora, Trupul plin de har al lui Hristos continuă să trăiască vizibil pe Pământ.

În spatele necredinței, poate, se ascunde și o lipsă de dorință, întrucât, odată cu inseparabilitatea harului Bisericii de isprava Învierii de pe Golgota, orice recunoaștere a vieții pline de har a Bisericii în istorie ne obligă imediat să afirmăm pentru noi înșine personal isprava răstignirii împreună cu Hristos ca o intrare în Biserica plină de har. Noi, spunea Apostolul, „suntem împreună moștenitori cu Hristos, dacă suferim cu adevărat împreună cu El, ca să fim și proslăviți împreună cu El" (Romani 8, 17). Acest concept al călăuzirii neîncetate pline de har a lui Dumnezeu în istoria Bisericii este exprimat în Sfânta Tradiție.

Luteranii, negând Tradiția, cred în mod evident că îndrumarea umanității creștine de către Duhul Sfânt s-a încheiat în primul secol, odată cu scrisul Cuvântului lui Dumnezeu și că, prin urmare, toate schimbările ulterioare în formele vieții liturgico-ritual și canonice a Bisericii sunt lipsite de har și, prin urmare, ilegale.

Vechii credincioși, ca și cum ar afirma în mod special Tradiția, ajung la aceeași idee despre imposibilitatea schimbării formei din partea opusă: ei afirmă că formele moderne ale vieții bisericești au fost acceptate de Biserică într-o formă finalizată de la apostoli și, prin urmare, sunt ceva ce nu este supus schimbării.

Primele nu schimbă formele creștine timpurii, cele de-a doua nu le schimbă pe cele moderne, dar principiul este același pentru ambele. După cum a remarcat cu umor Vl. Soloviev, „luteranii acceptă doar ghinda și neagă stejarul care a crescut din ea, în timp ce vechii credincioși cred că stejarul a fost întotdeauna un stejar și că nu a existat niciodată o ghindă". Viața vie a pomului binecuvântat al Bisericii este negată de ambele.

Însă toate acestea se întâmplă în afara zidurilor Bisericii. Mult mai important este că ambele tipuri de neînțelegere a Tradiției, atât cea luterană, cât și cea a vechilor credincioși, și, prin urmare, neînțelegerea Bisericii, există printre oamenii bisericii. „Luteranii" din cadrul Bisericii ar dori să se contopească prin ecumenism cu panluteranismul, iar dacă încă își ascund cu grijă Bisericismul Viu, atunci aceasta este doar o chestiune de tactică. Pentru ei, Biserica nu este misteriosul Trup Dumnezeu-om al lui Hristos, ci una dintre nenumăratele organizații umanitare ale timpului nostru. Vechii credincioși din cadrul Bisericii, afirmând în exterior Tradiția și propria lor aparentă nemodernitate, înțeleg Tradiția doar ca împlinire a statutului, tradițiilor, obiceiurilor și regulilor. Forma bisericească contemporană cu vechii credincioși din secolul al XVII-lea sau al XX-lea devine pentru ei scopul și justificarea atât a vieții bisericești generale, cât și a celei personale; forma sau „litera" devine conținutul vieții. Ei nu știu despre „capacitatea de a fi slujitori ai Noului Testament, nu ai literei, ci ai Duhului, pentru că litera ucide, dar Duhul dă viață" (2 Corinteni 3:6). Cu o astfel de viziune asupra Tradiției, semnificația Cuvântului lui Dumnezeu este diminuată, ceea ce, după cum se știe, oferă forme prea simple, ca să nu spunem sărace, din punctul

de vedere al Vechilor Credincioși, ale vieții bisericești. Într-un manual bisericesc, publicat sub redacția unui membru al Sfântului Sinod în 1910, autorul, declarând cu încredere (pentru a-și confirma ideea despre Tradiție) că „cultul ortodox vine continuu de la apostoli", vorbește despre Cuvântul lui Dumnezeu astfel: „Aceste Scripturi (ale Noului Testament. - *S.F.*) au fost compilate din scrisori și scrieri aleatorii ale sfinților apostoli. Aceste scrisori au fost acceptate de Sfânta Biserică și păstrate... Apostolii au scris când au fost forțați să facă acest lucru de împrejurări... unele cărți au fost scrise de apostoli pentru persoane individuale" [10] . Evident, autorul a avut în minte că nu a fost „forțat de împrejurări" și nu în „scrisori sau scrieri aleatorii" și nici măcar către „persoane private", ci în mod deliberat și matur, apostolii le-au dat ucenicilor instrucțiuni verbal și în secret, prin Tradiția lor: despre semnul crucii cu trei degete, despre pictura icoanelor bizantine, despre crucea cu opt colțuri, despre veșmintele episcopale și poate chiar despre mersul „în sensul acelor de ceasornic" sau „nu în sensul acelor de ceasornic". Astfel, prin ignoranță sau poate prin „minciuni pioase", armele sunt date în mâinile sectanților și se formează terenul pentru o inerție ecleziastică încăpățânat de tenace și dăunătoare, pentru o înțelegere greșită a Bisericii ca organism viu al realizării și harului în istorie.

Când vorbim despre Sfânta Tradiție, trebuie să vorbim despre lumina neîncetat a Duhului Sfânt, care călăuzește Biserica de-a lungul veacurilor. Tradiția este călăuzirea lui Dumnezeu către Biserică, nu este consemnată în Scriptură. Tradiția este transmiterea, transferul din generație în generație a marii sfințenii a credinței creștine și a vieții creștine. Plenătatea acestei credințe a fost dată de la început - a strălucit peste lume în focul Rusaliilor. „Un alt Mângâietor", coborând în arca Bisericii, a călăuzit-o peste apele istoriei.

„Primind această învățătură și această credință, Biserica", scrie sfântul mucenic Irineu de Lyon în secolul al II-lea, „deși împrăștiată în întreaga lume, le păstrează cu grijă, ca și cum ar locui într-o singură casă; crede aceasta în mod egal, ca și cum ar avea un suflet și o inimă; propovăduiește, învață și transmite aceasta în conformitate, ca și cum ar avea o singură gură. Căci, deși limbile din lume sunt diferite, puterea Tradiției este una și aceeași... Precum soarele - creația lui Dumnezeu - este același în întreaga lume, așa și propovăduirea adevărului strălucește pretutindeni și luminează toți oamenii... întreaga Biserică are una și aceeași credință în întreaga lume" [11] . Sfințenia credinței se transmite cu har din generație în generație. Și acest har al transmiterii a devenit posibil numai pentru că, așa cum spunea Grigore Teologul, „acum (de la Rusalii - *S.F.*) Duhul Sfânt trăiește cu noi, comunicându-ne cea mai clară tradiție despre sine" [12] .

Desigur, apostolii au primit această „tradiție cât se poate de clară” despre Dumnezeu înaintea altor oameni și, la rândul lor, au transmis-o nu doar în Scripturi, ci și în instrucțiuni verbale de credință. „Ce-ar fi dacă apostolii nu ne-ar fi lăsat Scripturile?”, întreabă Sfântul Irineu. „Nu ar fi necesar să urmăm ordinea Tradiției transmise (de ei – *S.F.*) celor cărora le-au încredințat Biserica? Această ordine este urmată de multe triburi de barbari care cred în Hristos, care își au mântuirea fără hrisoave sau cerneală, scrisă în inimile lor de Duhul” [13] . Dar conținutul instrucțiunilor apostolice orale nu poate fi distins clar de fluxul general al călăuzirii lui Dumnezeu asupra Bisericii prin sfinții ei.

Această imposibilitate arată că o astfel de distincție nu este necesară. Apostolii vorbesc suficient de clar prin Scripturi. Și toți sfinții, oriunde au trăit, sunt continuatorii Apostolilor, iar Biserica este apostolică pentru că este sfântă. Deși Apostolii au fost primii dintre sfinți, chiar și ultimul sfânt din Împărăția lui Dumnezeu este un conducător al voinței apostolice pentru Biserică. Lanțul de aur al sfinților de la Apostoli până în zilele noastre este continuitatea Sfintei Tradiții a Bisericii. „Sfinții”, scrie Sfântul Simeon Noul Teolog, „care apar din generație în generație, din când în când, după sfinții care i-au precedat... se agață de ei – de acei dintâi – și, primind harul lui Dumnezeu, strălucesc ca ei; toți formează astfel succesiv un anumit lanț de aur, fiecare fiind o verigă specială în acest lanț, unită cu cea precedentă prin credință, fapte bune și dragoste” [14] . În „Scrisoarea Circulară a Patriarhilor Răsăriteni” din 1848, aceste cuvinte ale sfântului au fost aproape repetate: „Sfinții și dumnezeiești noștri părinți se succed neîncetat, începând cu apostolii, până în vremea de astăzi, formând un lanț neîntrerupt și, unindu-se mână în mână, formează gardul sacru” al Bisericii [15] . La urma urmei, „până la sfârșitul acestui veac, Domnul Dumnezeu nu va duce lipsă de proroci” (Sfântul Nifon al Constantinopolului) [16] , acei oameni în care, după cuvântul lui Macarie cel Mare, „pe tablele inimii harul lui Dumnezeu scrie legile Duhului și tainele cerești” [17] .

Biserica nu are cuvinte apostolice altele decât cele scrise în Scriptură, ci are Duhul lui Dumnezeu, care dă rațiune și lumină tuturor sfinților, începând cu apostolii. După cum spunea Ioan Gură de Aur: „Nu mai este Filip acolo? Dar este Duhul care l-a mișcat pe Filip.” Și această călăuzire a lui Dumnezeu în toate veacurile nu dă niciun temei sau nevoie să se presupună un fel de învățătură orală „secrenă” din partea apostolilor către ucenicii lor despre un întreg set de reguli de natură liturgico-ritual sau canonică pentru toate veacurile viitoare, în care unii văd esența Tradiției. „Învățătura apostolilor este clară și fermă și nu ascunde nimic”, scrie Sfântul Irineu, „pentru că nu învățau una în secret și alta pe față” [18] . La această mărturie directă a „nepotului apostolilor” putem adăuga că, dacă apostolii din Scripturi, adică în documente scrise care ar putea cădea imediat în mâinile ereticilor, evreilor sau reprezentanților puterii păgâne, au vorbit deschis despre cele mai mari secrete ale creștinismului și despre astfel de

întrebări care ar putea stârni adversari împotriva creștinismului, atunci cum se poate presupune o „învățătură secretă” cu privire la astfel de întrebări, de exemplu, pur cultice și „inofensive”, precum metoda rugăciunii la răsărit sau tripla imersiune în botez? Apostolii din Scripturi nu au ascuns statului păgân nici măcar faptul că „Dumnezeu trebuie ascultat mai mult decât oamenii”.

În Biserică, doar credința, trăirea în împlinire morală și temelia structurii bisericești rămân neschimbate. Orice altceva s-ar putea să nu se schimbe, sau s-ar putea schimba, dacă se păstrează „spiritul lui Hristos”. „Poate că nu există un singur rit în întreaga Biserică a cărui formă modernă să provină din vremea apostolilor” (Homiakov). „Imnul heruvimic” a fost introdus în liturghie abia în secolul al VI-lea, „Trisagionul” în al V-lea, iar „Intrarea mică” nu exista încă sub Hrisostom [19] . Desigur, niciunul dintre apostoli nu și-a făcut semnul închinat cu trei sau două degete, deoarece la acea vreme se rugau cu mâinile ridicate; niciunul dintre ei nu a săvârșit slujba divină în forma care ne este modernă, niciunul dintre ei nu a pictat icoane în stil bizantin. Și, în ciuda acestui fapt evident, toate acestea și multe alte fenomene ale vieții bisericești moderne se află în curentul principal al „curentului de neoprit al harului”. La urma urmei, „nu indivizii sau o mulțime de indivizi din Biserică păstrează Tradiția, ci Duhul lui Dumnezeu, care trăiește în totalitatea Bisericii” (Homiakov), o totalitate nu doar a spațiului, ci și a timpului sau în secvența istorică.

Acest lucru este evident mai ales în legătură cu icoanele. Nu existau icoane în sensul nostru al cuvântului în timpul apostolilor; acestea au început să apară abia în secolul al III-lea. Din întregul secol I, doar trei fresce au ajuns până la noi, nu icoane. Conceptul originii apostolice a icoanelor a apărut în secolul al VI-lea. Și totuși, icoanele sunt un fapt binecuvântat al Bisericii, posedând autoritate apostolică, deoarece „pictura iconică”, spune rezoluția celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic, „ne slujește pentru a ne asigura de întruparea adevărată, și nu imaginară, a lui Dumnezeu Cuvântul” [20] . O icoană este contemplarea și mărturisirea adevărului întrupării lui Dumnezeu, adevărul „ceea ce am văzut cu ochii noștri, ce am privit și ce au atins mâinile noastre” (1 Ioan 1:1). A nega posibilitatea religioasă a unei icoane este echivalent cu a nega realitatea trupului Său omenesc și, prin urmare, realitatea atât a suferințelor de pe Golgota, cât și a Învierii. Nu există nimic în Sfânta Scriptură despre venerarea icoanelor, dar există totul despre venerarea adevăratei umanități a lui Hristos. „Cine nu mărturisește că Domnul nostru Iisus Hristos poate fi înfățișat prin pictură”, spunea Venerabilul Teodor Studitul, „nu mărturisește că El a fost vizibil în trup: căci a fi vizibil în trup și a fi un obiect accesibil unei reprezentări iconice sunt unul și același lucru” [21] . Dacă Dumnezeu s-a întrupat nu fantomatic, ci cu adevărat, atunci o icoană, o imagine, este posibilă ca o contemplare a acestui adevăr apostolic și o glorificare a acestui fapt evanghelic, astfel încât noi, așa cum se spune în decretul celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic, „ne străduim să ne

amintim și să iubim prototipul". Toți luteranii vor spune că aceasta este o amintire grosolană. Așa înțelege Biserica „brutățimea", iar în acest adevăr umil stă puterea ei. „Vedem acum ca printr-o oglindă întunecată, într-o ghicitoare", spune Sfântul Ioan Damaschin, marele apărător al icoanelor. „O icoană este o sticlă și o enigmă, potrivită cu grosimea trupului nostru." [22] Părinții Bisericii nu au uitat niciodată că drumul său duce de la focul Rusaliilor și de „prima iubire" a epocii apostolice până la timpul despre care se spune: „Când va veni Fiul Omului, va găsi El credință pe pământ?" Pentru a confirma credința, care se retrăgea tot mai mult în deșertul istoriei de la viziunea Prototipului din Ierusalim, Biserica a ridicat o imagine deasupra lumii - o nouă formă a predicării apostolice antice. Și dacă în istorie va apărea o situație pentru Biserică în care va fi nevoită să-și săvârșească rugăciunile fără icoane, adică, la fel ca în primele sale secole, atunci aceasta se va întâmpla numai atunci când sentimentul Prototipului va fi din nou, ca în primele secole, viu și activ. Venerarea icoanelor de către Biserică este un exemplu minunat al imuabilității dogmelor și al schimbăbilității formelor exterioare ale vieții bisericești și, prin urmare, un exemplu de adevărată Tradiție. Formele vieții bisericești se pot îndepărta de cele apostolice sau se pot întoarce la ele, dar spiritul Bisericii și credința ei rămân neschimbate.

Și pentru a nu acorda o semnificație absolută anumitor forme, pentru a putea separa imuabilitatea dogmelor de credință de schimbăbilitatea formelor exterioare, avem Sfânta Scriptură. Este imposibil de spus care este superioară - Scriptura sau Tradiția ca îndrumare a Bisericii de către Duhul Sfânt. „Scriptura nu este altceva decât Tradiția scrisă, iar Tradiția nu este altceva decât Scriptura vie" [23] . Dar „în ceea ce privește Tradiția, este adesea dificil să decidem ce să înțelegem prin ea. Ceea ce în vremurile de demult a fost propus de unii ca tradiție apostolică, a fost respins de alții" [24] . Și Biserica avea nevoie de un anumit criteriu, de o anumită tangibilitate a Adevărului, de un anumit har materializat în scrieri pentru îndrumare pe calea milenară. Acesta este sensul Scripturii. Scriptura este necesară tocmai pentru că conținutul ei este clar și nu există nimic temporar sau accidental în ea. „Scripturile sunt perfecte, căci sunt rostite prin Cuvântul lui Dumnezeu și prin Duhul Său" [25] . De aceea, Părinții antici și purtătorii vii ai Tradiției nu aveau nicio îndoială cu privire la necesitatea verificării acesteia cu Scriptura. „Tainele divine și sfinte ale credinței", scrie Sfântul Chiril al Ierusalimului, „nu trebuie învățate în niciun fel fără Dumnezeiești Scripturi. Nici măcar să nu mă credeți pur și simplu... dacă nu primiți dovezi din Dumnezeiești Scripturi pentru ceea ce proclam" [26] . „Cel care nu este luminat de raza Dumnezeieștilor Scripturi rătăcește în întuneric adânc... Este imposibil să epuizezi sensul Scripturilor. Aceasta este o sursă care nu are margini... Și nu vă așteptați la un alt învățător; aveți Cuvântul lui Dumnezeu, nimeni nu vă va învăța așa cum o face El" [27] .

Un alt mare părinte al Bisericii vorbește și despre aceeași rază a Scripturii: „Începutul cărării vieții este să studiezi mereu cu mintea cuvintele lui Dumnezeu... să citești Evanghelia, lăsată moștenire de Dumnezeu pentru cunoașterea întregului univers, astfel încât mintea ta să fie cufundată în minunile lui Dumnezeu... simțind mereu că un fel de rază intelectuală (spirituală - *S.F.*) trece prin versetele celor scrise” (Sfântul Isaac Sirul).

„Sabia cu două tăișuri” sau raza cuvântului lui Dumnezeu luminează ceea ce este întunecat pentru noi în conținutul Tradiției, separă eternul de accidental și trecător, binele de rău. La urma urmei, așa cum spune Sfântul Irineu, chiar și ereticii se refereau la Tradiție [28] . Pe lângă Tradiția harului, și prin urmare sacră, în practica vieții Bisericești pot exista multe „tradiții” nu numai locale și trecătoare, ci pur și simplu dăunătoare, obiceiuri și fapte, pe care unii le consideră și fapte sacre. De exemplu, de câteva secole încoace, tăcerea liturgică a majorității bisericilor este tulburată de strigătele cântărilor de operă, care în Biserică reprezintă cea mai grosolană opoziție față de spiritul lui Hristos. Și aceasta este deja o „tradiție”, deja o tradiție veche de secole, dar, așa cum se spune în Evanghelie, „o tradiție umană care elimină cuvântul lui Dumnezeu”.

În 1960, la Moscova a fost publicat un articol în calendarul Vechilor Credincioși, care spunea că ei, Vechii Credincioși, erau separați de Biserica Ortodoxă prin diferența de plasare a degetelor. Așadar, se pare că, chiar și în 1960, creștinii pot fi separați unii de alții! Și ce se poate spune dacă acești oameni au fost crescuți timp de secole într-o înțelegere greșită a Tradiției.

Chestiunea înțelegerii Tradiției nu este o chestiune de teorie, ci de viață reală. Cât de departe suntem de acest articol? La urma urmei, acele numeroase „femei conducătoare” care sunt acum în biserici se referă la o anumită „tradiție”, la un obicei sacru, care imediat după certuri reciproce se grăbesc să împingă afară din biserică o fată venită fără batic, sau în felul lor îți mișcă brațele încrucișate când deja intri la amvon pentru împărtășanie, sau te ridică când ai îngenuncheat la o oră sau o zi nepotrivită, conform ideilor lor, sau se aruncă asupra celor care duc sicriul cu defunctul (cu picioarele sau cu capul). „Nu este permis conform regulii.” Dar acestea nu sunt doar femei. Am întâlnit preoți care nu cred în nimic și, în același timp, sunt păzitori stricți ai regulii. Evident, nu au altă opțiune: dacă Evanghelia nu zace în suflet, atunci Tipicul trebuie plasat în acest gol, mai ales că această carte este mult mai amplă.

Biserica are nevoie de Tipic, iar acesta trebuie folosit în practica liturgică. Problema nu constă în el, ci în pierderea simțului măsurii spirituale: relativitatea și veșnicia. „Stâlpul și temelia Bisericii este Evanghelia și Duhul Vieții” (Sfântul Irineu de Lyon) [29] . Dar mulți trăiesc așa: vă puteți certa și puteți urî, dar a cânta al șaselea ton în loc de al cincilea este un mare păcat. „Prin aceasta vor

cunoaște toți că sunteți ucenicii Mei, dacă veți avea dragoste unii pentru alții” (Ioan 13:35), și nu prin faptul că ridicăm condiționatul și temporarul, sau secundar, la sacru și veșnic. Pierderea simțului măsurii spirituale duce la „strecurarea țânțarilor” în numele Tradiției. „Duhul Vieții” pleacă, și la fel și rațiunea spirituală. Atunci își ridică capul Biserica Vie – luteranismul intra-bisericesc, ca reacție la credincioșii vechi intra-bisericești.

Un alt loc întunecat al Tradiției este crearea treptată în istorie a unui cult ierarhic special. În Occident, acest cult a fost adus la încheierea sa dogmatică în secolul al XIX-lea, prin infailibilitatea Papei. Și toate acestea pentru că raza Scripturii Divine a încetat să mai lumineze căile Bisericii pentru oameni. Nu numai conform Tradiției apostolice, ci și conform Scripturii apostolice clare, autoritatea episcopală a fost stabilită în Biserică de la început. Dar, conform aceleiași Scripturi și Tradiții apostolice, în primul secol al Bisericii, pe lângă episcopi și, în același timp, cu o importanță mai mare pentru comunități, existau profeți și învățători. Apostolul Pavel scrie despre ei în două epistole (1 Corinteni 12:28 și Efeseni 2:20; 3:5). Despre ei se scrie în Faptele Apostolilor, și nu numai despre bărbați, ci și despre femei. Monumentele din primul secol vorbesc clar despre ei: Păstorul lui Hermas și Învățătura celor Doisprezece Apostoli. Chiar și în secolul al II-lea, în îndepărtata Biserică din Lyon, aceștia au fost păstrați. „În Biserică, Dumnezeu a pus apostoli, proroci, învățători și toate celelalte (mijloace) ale activității Duhului”, scrie Sfântul Irineu [30] . Primul secol este anul celei mai mari inspirații a creștinismului, când luminile Rusaliilor s-au răspândit în întreaga lume ca o veste bună. Dar deja acestei prime Biserici, Hristos îi adresează primul mustrare: „Ai îndurat mult și ai răbdare și, pentru Numele Meu, te-ai ostenit și nu ai obosit. Dar am împotriva ta aceasta: că ți-ai părăsit dragostea dintâi” (Apocalipsa 2, 3-4). Și vedem că slujirea profetică a Noului Testament, ca una dintre manifestările „dragostei dintâi”, este deja în declin la începutul secolului al II-lea. Episcopii, precum și profeții, care își au originea în apostoli, au rămas moștenitorii lor în conducerea generală a comunităților creștine1, iar acest fapt era complet natural. Dar nu avertizează el împotriva acelui patos ierarhic care este caracteristic în mod special Romei? Este ceva obișnuit ca oamenii Bisericii să depășească limita atunci când uită că, cu toată regularitatea dezvoltării sale istorice, Biserica nu are în sine nimic altceva decât Hristosul Evangheliei, care este „același ieri și azi și în veci”.

Biserica are cea mai mare comoară a sa, creștinismul său timpuriu neîncetat. Acesta este păstrat în „lanțul de aur” al sfinților. Dacă este viu și activ printre oamenii Bisericii, acest sentiment al creștinismului timpuriu – dimineața de Paște, harul, inspirația și simplitatea sa – atunci diversitatea modernă a formelor bisericești nu va fi împovărătoare, nu va împiedica Duhul Vieții. „Duhul suflă unde vrea.” „Știu să trăiesc în sărăcie, știu să trăiesc în abundență” – aceste cuvinte ale Apostolului ar trebui repetate de toți oamenii Bisericii. Dar dacă chiar și în

această abundență spun cuvintele: „Nu voi cunoaște nimic altceva decât pe Iisus Hristos și pe El răstignit.”

Echivalența spirituală a epocilor bisericești, conduse de Duhul lui Dumnezeu, este ceea ce ne dezvăluie conceptul de Sfântă Tradiție. Luteranii neagă Tradiția și, prin urmare, nu cred în Biserică, nu cred că Biserica este condusă de Dumnezeu în istorie. Vechii credincioși nu văd procesul acestei conduceri, acceptă Biserica doar așa cum le place sau cu care sunt obișnuiți și, prin urmare, nici nu cred în Biserica lui Hristos în istorie. Dacă primii nu cred în Biserica secolului al XVII-lea sau al XX-lea, atunci cei din urmă nu cred în Biserica secolului I. Noi credem în Biserica tuturor veacurilor. Biserica sfinților este aceeași ieri, azi și în veci. Tradiția este o punte sau o cale nu numai de la antichitate la modern, ci, ceea ce este deosebit de important de înțeles, și de la modern la original, de la simplitate la diversitate și de la diversitatea modernă la simplitatea creștinismului timpuriu. Tradiția este Lumina lui Dumnezeu în Biserică, uneori — ca în primele secole — adunată, precum o rază se adună într-o lupă, în centrul unei singure lumini care ne pârjelește și pentru noi, poate, deja (sau încă) este insuportabilă, alteori împrăștiată prin templu în străluciri liniștite și vesele. „Rodul credinței este o lumină sfântă și neînverșunată”, spunea Sfântul Simeon Noul Teolog în secolul al XI-lea, arătând, la o mie de ani după apostoli, aceeași existență purtătoare de lumină a Bisericii. Nici diversitatea formelor sale, nici simplificarea sau reducerea lor, nici una, nici alta nu pot lipsi Biserica de iluminarea ei plină de har, atâta timp cât ea, în isprava crucii credinței și a iubirii, în isprava drumului ei special, jertfelnic, nelumesc, va purta cu îndrăzneală Trupul Dătător de Viață peste lume.

„Iată, jertfa tainică s-a desăvârșit. Să ne apropiem cu credință și dragoste, ca să ne împărtășim cu viața veșnică. Aliluia.”

Conciliaritatea și ecumenismul bisericesc

O poezie ecumenică conține următoarele versuri:

Oaspete înălțat al Rusaliilor!
Distruge toate zidurile care
despart creștinii! [31]

Zidurile sunt un element necesar al unei case, inclusiv al Bisericii ca și *Casă a lui Dumnezeu* (1 Timotei 3:15). Dacă pentru triumful creștinismului este necesară distrugerea zidurilor, atunci este evident că, potrivit ecumeniștilor, nu a existat încă nicio Biserică ca o singură Casă universală și perfectă a lui Dumnezeu pe pământ. Nu există Biserică, dar va exista. Nu a existat Rusaliile ca formare a Bisericii, dar ea va veni.

„Voi zidi biserica Mea…” (Matei 16:18). Încă din alegerea cuvintelor se poate simți că Domnul vorbește în mod specific despre construirea de ziduri, astfel încât acestea să delimiteze clar Casa lui Dumnezeu. „Căci ce legătură este între dreptate și fărădelege? Și ce legătură este între lumină și întuneric?” (2 Corinteni 6:14).

Un lucru: fie Hristos a fost acolo și Și-a lăsat Biserica pe pământ, fie Biserica Lui nu este pe pământ, dar atunci nu a existat nicio victorie a lui Hristos pe pământ. Și dacă nu a existat încă nicio victorie a lui Hristos pe pământ, atunci este clar că pentru creștini totul este încă înainte - nu Judecata de Apoi, desigur, așa cum gândește Biserica în felul ei de modă veche - ci „Rusaliile” și „oaspetele distins”.

Aceasta este prăpastia dintre cei care cred în Biserica lui Hristos și mișcarea ecumenică a protestantismului și sectelor raționaliste care nu cred în ea. În ciuda tuturor acestora, ei caută cooperarea cu noi, vor ca Biserica să se alăture organizației lor „interbisericești”, propun niște forme de unificare organizațională, desigur fără, cum spun ei, unificare, adică fără acceptarea învățăturii și sacramentelor Bisericii. Pe baza acestei cooperări, ideea tentantă a unității pancreștine pare să se desfășoare în fața noastră. Este posibilă această cooperare și este posibilă această unitate? Ni se spune că nimeni nu ne-a dat monopolul asupra deținerii Adevărului, că și alții îl dețin. Dar, așa cum a remarcat cu umor V. Soloviev, „cei care consideră că toate credințele și opiniile sunt de valoare egală sunt adepții lui Pontius Pilat, și nu ai lui Iisus Hristos”.

„Suntem copiii unui singur Tată”, ne spun susținătorii ecumenismului. Ne-am putea aminti că Sfântul Ciprian al Cartaginei a spus-o altfel: „Nu poate avea pe Dumnezeu ca tată cine nu are Biserica ca mamă”. Să presupunem că aceste cuvinte nu se aplică acestei împrejurări. Dar Tatăl a avut un singur Fiu, pe care L-a dat să fie batjocorit pentru mântuirea lumii. Noi credem că această mântuire a avut loc, că Hristos a mântuit lumea, a biruit moartea și, ca început al nemuririi, a părăsit Biserica Sa pe pământ, nu a lăsat învățătura Sa, ci Biserica, adică pe Sine în trupul Tainic Dumnezeu-uman al Bisericii, condus de Duhul Sfânt. Pentru noi, Biserica nu este disputele episcopilor la sinoade, nu titlurile mărețe ale patriarhilor, nu Inchiziția sau persecuția schismaticilor, nu un somn liniștit sub tutela Bizanțului sau a Petersburgului, nu multe disertații teologice pe care nimeni nu le citește, ci un singur lucru: a doua cale pământească a lui Iisus Hristos. Biserica „este trupul Lui” (Efeseni 1:23), iar viața în Biserică este „zidirea trupului lui Hristos” (Efeseni 4:12) în istorie.

„Cum se poate așa ceva?”, l-a întrebat Nicodim pe Domnul, plin de frică, despre nașterea spirituală. Da! Biserica este „marea taină a evlaviei” (1 Timotei 3:16), taina nașterii spirituale și a vieții în istorie a trupului neprihănit al lui Hristos. „Marea este taina aceasta: o vorbesc despre Hristos și despre Biserică” (Efeseni

5:32). Aceasta este „desfășurarea tainei care a fost ascunsă în Dumnezeu din veșnicie, pentru ca acum să fie cunoscută domniilor și puterilor din ceruri, prin Biserică, înțelepciunea lui Dumnezeu de nesfârșit” (Efeseni 3:9, 10). Biserica este taina harului, la fel de de neînțeles și de incredibil pentru minte, precum este inima acestei taine – împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului. Așa a fost - nu numai pentru calviniștii moderni, ci și pentru evrei acum 1930 de ani: „Cine mănâncă trupul Meu și bea sângele Meu rămâne în Mine și Eu rămâne în el... Mulți din ucenicii Lui, când au auzit aceste cuvinte, au zis: «Greu este acest cuvânt! Cine poate asculta de el?»” (Ioan 6:56, 60). Biserica a ascultat și noi trăim în această credință a Bisericii, așa cum oamenii au trăit în ea în fiecare altă epocă.

La o conferință teologică de la Helsinki, în 1959, un reprezentant foarte erudit al Consiliului Mondial al Bisericilor a spus că Ortodoxia există abia din 1054, de la divizarea bisericilor.

Încă din secolul al IV-lea am păstrat definițiile Bisericii ca fiind una, sfântă, sobornică și apostolică. Prima epitetă stabilește unicitatea Bisericii: „Și că Biserica este una, proclamă Duhul Sfânt în Cântarea Cântărilor, vorbind în numele lui Hristos: «Porumbița mea, cea desăvârșită a mea, este una»” (Sfântul Ciprian al Cartaginei).

A doua este sfințenia ei: „Hristos a iubit Biserica și S-a dat pe Sine însuși pentru ea, ca s-o sfințească și s-o curățească prin botezul cu apă, prin Cuvânt, ca să o înfățișeze înaintea Lui, o Biserică slăvită, fără pată, fără zbârcitură sau altceva de felul acesta, ci sfântă și fără prihană” (Efeseni 5:25-27).

A treia este conciliaritatea, catolicitatea, unitatea sau integritatea Bisericii din toate epocile și din toate popoarele: „Unitatea Duhului în legătura păcii (deoarece - *S.F.*) este un singur trup (Biserica - *S.F.*) și un singur Duh” (Efeseni 4:3-4). Ni se spune că Biserica noastră a început în 1054, dar ni se pare că unii dintre noi am stat alături de purtătorii de mir de pe Golgota, că gândirea noastră a fost educată în școlile părinților preniceeni. În Biserică nu există trecut, ci totul este în ființa nestricăciunii atemporale, totul este în veșnicia divină, de aceea Biserica apostolilor, martirilor și asceților secolelor trecute trăiește cu adevărat în prezent în sfintele suspine ale participanților moderni la viața ei, oameni cu o credință sărăcită, dar totuși nemuritoare. Această unitate atemporală și aspațială a Bisericii este posibilă numai pentru că nu este cu adevărat o societate, nu este o organizație umană umanitară-morală, ci tocmai Organismul misterios al unui singur Trup. Esența oricărui trup este unitatea. Sinodalitatea Bisericii este unitatea sfântului Trup.

Știm ce face ca acest Trup să fie unul: Trupul și Sângele lui Dumnezeu, sacramentul unirii cu Dumnezeu, harul Său. Din această sursă primară provin toate celelalte semne ale Bisericii: Biserica este plină de har și, prin urmare, desigur, una (unica, sola, unică), căci cum ar putea fi împărțit harul lui Hristos? „Este Hristos împărțit?" (1 Corinteni 1:13). Poate exista nu unul, ci mai multe trupuri ale lui Hristos? Dacă Hristos este un singur cap, atunci există un singur trup. Biserica este plină de har și, prin urmare, desigur, sfântă și fără prihană prin proprietatea directă a harului și prin făgăduința directă a lui Dumnezeu, și tot ceea ce este necurat, care este sau este numărat în interiorul gardului bisericesc și se numește Biserică, se raportează la Mireasa lui Dumnezeu în același fel cum neghina la lanul de grâu din parabola Evangheliei (Matei 13:24-30). Biserica este binecuvântată și, prin urmare, poartă harul sfintei succesiuni de la apostoli.

„Credeți voi cu adevărat că este suficient că sunt numiți ortodocși, când harul hirotoniei s-a rarificat și a pierit printre ei? La ce bun toate celelalte dacă nu o păstrează pe aceasta din urmă?" (Sfântul Ioan Gură de Aur). „Semnul trupului lui Hristos, constând în succesiunea episcopilor, cărora (apostolii) le-au transmis Biserica care este pretutindeni" (Sfântul Irineu de Lyon). Biserica este plină de har și, prin urmare, trăiește întotdeauna în unitatea plină de har a vieții sale. „Biserica se numește catolică pentru că este răspândită în întreg universul... că propovăduiește doctrina pretutindeni și pe deplin... că conduce întregul neam omenesc la adevărata credință" (Sfântul Chiril al Ierusalimului). „Numele Bisericii nu este nume de dezbinare, ci de unitate și acord" (Sfântul Ioan Gură de Aur). „Primind această învățătură și această credință, Biserica, deși răspândită în întreaga lume, le păstrează cu grijă, ca și cum ar locui într-o singură casă; «Ei cred aceasta în egală măsură, ca și cum ar avea un singur suflet și o singură inimă» (Sfântul Irineu de Lyon). «Cei care alcătuiesc singurul trup al Domnului Hristos au un singur fel de a gândi» (Fericitul Teodoret).

Unitatea există doar pentru că și numai în măsura în care oamenii rămân în trupul sfânt al lui Dumnezeu.

„Trebuie să fim în unire imaculată pentru a fi mereu părtași la Dumnezeire" (Sfântul Ignațiu, Purtătorul de Dumnezeu). Numai rămânând părtași necondamnați la Trupul și Sângele Dumnezeiesc putem păstra unitatea imaculată a Bisericii. Catolicitatea Bisericii este unitatea euharistică a sfântului Trup. Sfântul Ciprian al Cartaginei scrie: „Însuși taina jertfei Domnului indică unanimitatea creștină, întărită de o iubire fermă și inseparabilă. Căci atunci când Domnul numește pâinea, compusă din unirea multor boabe, trupul Său, El indică prin aceasta că poporul nostru, din care a luat forma, constituie un singur întreg; iar când numește vinul, stors din ciorchini de struguri și multe boabe și stors într-unul, sângele Său, El semnifică prin aceasta că turma noastră este, de asemenea, compusă din amestecul multor, cimentate într-unul singur."

Unitatea este iubire. Prin urmare, sinodalitatea Bisericii este o reflectare a unității și iubirii Treimii. „Ubi tres, ibi ecclesia” [32] (Tertulian). Sinodalitatea este participarea la iubirea lui Hristos. „Liturgia este o repetare veșnică a isprăvii divine a iubirii” (Gogol), o repetare a Golgotei și a Învierii. Aceasta este Biserica: stând în harul lui Dumnezeu lângă Cruce, așa cum ucenicii au stat odinioară în Ierusalim, căci, așa cum se spune în rugăciunile dinaintea Împărtășaniei, Hristos este „junghiat pentru totdeauna”. Trăind în unitatea euharistică a iubirii, de ce cooperare poate avea nevoie Biserica? Biserica se simte inseparabilă de Hristos. „Apa și vinul, după ce se amestecă în pahar (Euharistie. - *S.F.*), sunt atât de inseparabil unite încât... nu pot fi separate... așa cum nimic nu poate separa Biserica de Hristos” (Sfântul Ciprian al Cartaginei). „Nu trebuie să căutăm de la alții adevărul care se obține ușor de la Biserică, căci apostolii, asemenea unui bogat într-o vistierie, au pus complet în ea tot ce ține de adevăr, pentru ca oricine dorește să poată lua din ea băutura vieții” (Sfântul Irineu de Lyon). Căci „acest trup (al omului) se hrănește cu paharul Său, care este sângele Său, și crește din pâinea, care este trupul Său” (Ibid.). Totul în Biserică începe și se termină cu Euharistia, grație căreia omul a devenit „conform și împreună-trupal cu Fiul” lui Dumnezeu (Ibid.).

„Adevărat este cuvântul oricărui Învățător și Dumnezeului meu: căci mă împărtășesc cu harurile dumnezeiești și îndumnezeitoare și nu sunt singur, ci cu Tine, Hristoase al meu, Lumină Trisolară care luminezi lumea” (rugăciunea Sfântului Simeon Noul Teolog). În Biserică nu mai sunt „una”, ci cu Hristos și prin El cu toți „cei ce au iubit arătarea Lui”. La această sinodalitate cheamă Biserica toate sufletele sincere: „Veniți, mâncați pâinea Mea și beți vinul pe care vi l-am făcut; părăsiți-vă nebunia voastră și veți trăi” (Prov. 9, 5-6).

Spunând acestea, se consideră fiii Bisericii drepți? — Sfânta Biserică este Biserica păcătoșilor, dar a păcătoșilor pocăiți care, în pocăința lor, tind spre dragostea și sfințenia lui Dumnezeu. „Alerg înainte, ca să apuc ceea ce m-a apucat Hristos Iisus” (Filipeni 3:12). Și „oricine s-a despărțit de comuniunea cu Biserica, chiar dacă viața lui ar fi vrednică de laudă, nu va avea viață pentru singura greșeală de a fi smuls din unirea cu Hristos; căci în afara Bisericii nu este rugăciune roditoare, nici nu pot exista fapte mântuitoare” (Fericitul Augustin).

Nu noi suntem cei care deținem adevărul, ci adevărul ne deține pe noi: nu dreptatea noastră ne dă dreptul să fim numiți părtași ai sfintei Biserici, ci sfânta Biserică, primind pocăința noastră, ne face părtași ai vieții ei divine. Străduința omului pentru sfințenia lui Dumnezeu în pocăință și iubire îl face părtaș la această sfințenie, atunci când necurăția sa arde în focul ei și devine o părticică nestricăcioasă a marii și glorioasei Biserici a lui Hristos. Prin urmare, isprava constantă a pocăinței și a iubirii este singura poartă către Biserică, iar noi suntem în Biserică nu ca nobili ereditari și onorabili, ci doar în măsura în care ne

apropiem de aceste porți ca niște cerșetori, „ca să ne împărtășim sfințeniei Lui” (Evrei 12:10). De aceea, toți cei care resping Euharistia resping și isprava. Se tem de cruce - pentru ei este atât o „piatră de poticnire”, cât și „nebunie” (1 Corinteni 1:23). Cum pot ei atunci să înțeleagă Biserica întemeiată pe cruce? „Tu, îndelung-răbdătorule, Te-ai suit pe lemn și Ți-ai așezat Biserica pe el.” Vorbim limbi diferite. Ele ne oferă o cooperare clară și le chemăm la sinodalitate mistică. Desigur, cooperarea ne este cunoscută și nouă. Dar pentru aceasta nu trebuie să fim Biserica lui Dumnezeu, „marea taină a evlaviei: Dumnezeu S-a arătat în trup, S-a îndreptățit printre oameni, S-a văzut de îngeri, S-a propovăduit printre neamuri, S-a crezut în lume, S-a suit la ceruri” (1 Timotei 3:16). Ei nu văd Biserica, dar oare îl văd nici pe Hristos? Un gânditor rus a spus: „Există o analogie completă între Hristosul istoric și Biserica Sa: dacă au existat oameni pioși (în Palestina) care nu L-au văzut (nu L-au recunoscut) pe Hristos, atunci chiar și acum trebuie să existe oameni pioși care s-ar putea să nu-L vadă pe Hristos în Biserica Sa.”

Cooperarea pentru îndeplinirea faptelor bune este demnă de respect, dar Biserica nu are nevoie de cooperare. Biserica este Împărăția lui Dumnezeu, care nu aparține acestei lumi, deși este în această lume și există pentru mântuirea oamenilor acestei lumi; aceasta înseamnă că „își poate îndeplini misiunea doar rămânând ea însăși, adică distinctă de lume, păstrându-și natura specială” (L. Uspenski). Dacă, după cum știm, Bisericile Ortodoxe individuale au intrat deja în această cooperare, atunci aceasta este doar o dovadă în plus a ceea ce se știe de mult: sărăcirea credinței în Biserica însăși. Homiakov vorbea deja despre posibilitatea acestui lucru acum o sută de ani ca „un semn sigur de frică, neputință și absență a adevăratei credințe. Creștinii primelor secole, spunea el, nu cereau ajutorul marcioniților și sabelieni... Într-o duzină de creștinisme diferite acționând împreună, omenirea ar recunoaște pe bună dreptate neputința conștientă și scepticismul deghizat... Am deveni trădători dacă am decide să apelăm la eroare pentru a ne ajuta în predicare și dacă, pierzând credința în puterea divină a Bisericii, am începe să căutăm ajutorul slăbiciunii și minciunilor.” Dacă trăim în conciliaritatea Bisericii, nu avem nevoie de acea „fantomă a unității” către care tind 1.237 de comunități și secte extrabisericești. Și într-adevăr, numai pierzând atât credința în Biserică, cât și dragostea pentru ea, ne putem gândi serios la sprijinirea sau cooperarea cu acei oameni care, precum baptiștii și alți sectari protestanți, vin în casele ortodocșilor în aceste zile pentru a, după ce au batjocorit crucea și icoanele, să hulească numele Fecioarei și Maicei, distorsionând relația ei cu Iosif - acei oameni care, la conferințe, probabil ar trata și ei Ortodoxia ca pe o raritate arheologică interesantă, dar în viață - în provinciile rusești moderne, unde sunt destui - nici măcar nu-i consideră pe ortodocși drept credincioși. Și când rușii de rând aud că „observatorii” noștri au mers la o conferință ecumenică, probabil se gândesc că nu ar fi mai bine să-i observe pe acești oameni mândri, care se numesc idolatri, nu în sălile

ceremoniale ale discuțiilor atente și cultivate, ci în orașele și satele Rusiei. Nu ar fi oare mai corect să urmăm regula originală a Bisericii: „Fără întrebările, genealogiile, certurile și certurile despre Lege, căci sunt inutile și deșarte. Leapădă-l pe eretic după prima și a doua mustrare, știind că un astfel de om este denaturat și păcătuiește, fiind osândit în sine însuși” (Tit 3:9-11).

Cât privește faptul că o oarecare participare a Bisericii la această mișcare extrabisericească spre unitate ar putea contribui, poate, la clarificarea adevărului și la justificarea pozițiilor Bisericii pentru aducerea viitoare a acestor oameni în Biserică, această idee idilică nu poate fi răspunsă decât prin cuvintele Apostolului Iacov la Sinodul Apostolic: „Legea lui Moise din vremuri străvechi propovăduia în fiecare cetate și se citește în sinagogi în fiecare Sabat” (Faptele Apostolilor 15:21). Nu ne-au convins secolele de argumentări în cărți, articole, disertații, la conferințe și de la amvonuri că această metodă de argumentare este deja suficientă? Chiar recent (în 1958) a fost introdusă instituția femeilor preot în Biserica Luterană Suedeză, și aceasta după o învățătură și o practică a Bisericii atât de convingătoare, aparent de-a lungul a secolelor. Istoria creștinismului așteaptă acum de la noi un singur argument și, de fapt, singurul argument victorios: Sfânta Biserică a lui Hristos trebuie dovedită printr-o viață sfântă. Avem *o formă de evlavie, dar îi tăgăduim puterea* (2 Timotei 3:5). Puterea sa stă în har, care întărește omul în isprava crucii. Și astfel, întorcându-ne către această cale de mântuire de două mii de ani, ne dăm seama că îngerii lui Dumnezeu se vor bucura foarte mult dacă noi și susținătorii ecumenismului vom începe să nu cooperăm, ci să ne pocăim. De asta avem nevoie. Contrar ideilor frecvente despre un fel de prosperitate a vieții religioase în lume, aceasta se află într-un declin și o sărăcire extremă, inclusiv în Biserica Ortodoxă. Una dintre profețiile Evangheliei se împlinește: „Când va veni Fiul Omului, va găsi El credință pe pământ?” (Luca 18:8). După cum spunea cineva, stratul creștin este îndepărtat de pe pământul istoriei. Desigur, Biserica va exista întotdeauna, dar dacă o nouă eră în viața ei istorică urmează să vină, atunci principalul lucru cu care va intra în ea va fi isprava pocăinței, această „cheie a lui David, care deschide și nimeni nu va închide, care închide și nimeni nu va deschide” (Apocalipsa 3:7). Ea cheamă întotdeauna la ea toate inimile creștine. Pocăința este un act de iubire și, prin urmare, începutul unității.

„Dumnezeu este puternic ca să ne facă în stare să izbutim în lucrările Sale, păzindu-ne de orice faptă rea, ca să putem fi mântuiți în ceasul ispitei care are să vină peste toată lumea” (Cuviosul Avva Isaia).

Note

1. Florensky P., preot. Iconostasul.

2. Acatistul Preadulcelui Iisus, icos 12.

3. Discurs al Patriarhului Alexei la Academia Teologică din Moscova la Lectura despre Cântarea Bisericească // JMP. 1948. Nr. 5. P. 8. Vezi: Urzhumtsev P. Despre Biserică și Disciplina Liturgică // JMP. 1960. Nr. 9. P. 47.

4. Citat din: Nikonov V. Sanctitatea Sa Patriarhul Alexei al Moscovei și al întregii Rusii // JMP. 1952. Nr. 3. P. 26.

5. Trubetskoy N., Arhipreotul. Biserica Ortodoxă Rusă și Cântarea Liturgică // ZhMP. 1959. Nr. 11. P. 64, 70.

6. Sfântul Macarie Egiptul. Conversații duhovnicești, Epistolă și Cuvinte. Sergiev Posad, 1904. P. 60.

7. Citat din: Robertson D. Istoria Bisericii Creștine. Moscova, 1878. Vol. 1. P. 247.

8. Discursul Patriarhului Alexei... P. 8.

9. Tihon de Zadonsk, Sfântul. Despre adevăratul creștinism. Cartea 1 // Tihon II. P. 33

10. Varzhansky N. Buna Mărturisire: Un manual ortodox antisectar pentru cateheza poporului / Ed. de Arhiepiscopul Anthony (Khrapovitsky) de Volyn. Pochaev, 1910. pp. 62, 63, 69. O carte catolică despre Evanghelie spune următoarele: „Deci (cartea Evangheliei. - S.F.) este insuficientă... Nu este nimic mai mult decât o poveste... Din această carte reiese că instrucțiunile și poruncile Sale au fost rostite din întâmplare... Adevărul din această carte este doar în embrion” (Nikolas O. Reflecții filozofice asupra divinității religiei creștine. Tambov, 1869. Vol. 2. Numărul 2. pp. 810-811). De aici provin „scrisorile aleatorii” ale apostolilor din cartea antisectară a lui Pochaev.

11. Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. I. 10. 2. // Opere. Sankt Petersburg, 1900. Pp. 50–52.

12. Citat din: Popov I. V. Grigorie Teologul // Enciclopedia Teologică Ortodoxă. Sankt Petersburg, 1901. Vol. 4. P. 622. Despre Tradiție ca viață continuă a Duhului Sfânt în Biserică, vezi: Uspensky L. Al VII-lea Sinod Ecumenic și Dogma Venerării Icoanelor // ZhMP. 1958. Nr. 12. P. 41–42.

13. Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. III. 4. 1–2. P. 225.

14. Bun. V. P. 51.

15. Citat din: Konstantinov K., Arhipreotul. Sfânta Scriptură a Noului Testament despre Tradiția Apostolică // ZhMP. 1957. Nr. 9. P. 44.

16. Manual. Anexă. Răspunsul 4.

17. Sfântul Macarie Egipteanul. Conversații duhovnicești, Epistolă și Cuvinte. Sergiev Posad, 1904. P. 120.

18. Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. III. 15. 1. P. 273.

19. Vezi: Golubtsov A. P. Din lecturi despre arheologia și liturgia bisericească. Sergiev Posad, 1918. Partea a II-a. Pp. 91, 92, 94.

20. Citat din: Uspensky L. Al șaptelea Conciliu Ecumenic și dogma cinstirii icoanelor. P. 41.

21. Bună. IV. P. 508.

22. Citat din: Blagorazumov N., Arhipreot. Cititor patristic. Moscova, 1883. P. 588.

23. Khomyakov A.S. Câteva cuvinte ale unui creștin ortodox despre religiile occidentale, referitor la broșura domnului Laurency // Opere complete. Moscova, 1900. Vol. 2. P. 58.

24. Glagolev S. S. Teologie // Enciclopedia Teologică Ortodoxă. Sankt Petersburg, 1901. Vol. 2. P. 794. Sfântul Irineu, de exemplu, citează ca Tradiție apostolică faptul că Hristos a trăit până la 50 de ani. El și mulți Părinți preniceeni considerau credința în Împărăția de 1000 de ani a lui Hristos pe Pământ (chiliasm) ca fiind Sfântă Tradiție.

25. Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. II. 28. 2. P. 190.

26. Sfântul Chiril al Ierusalimului. Predică catehetică. IV // Predici catehetice și sacramentale. Moscova, 1900. P. 51.

27. Ioan Gură de Aur, Sfântul Ioan Gură de Aur. Predică despre Lazăr, a 3-a; Predică despre Faptele Apostolilor, a 19-a; Predică despre Epistola către Coloseni, a 9-a. (Citat din: Blagorazumov N., Arhipreot. Cititor patristic. Pp. 348, 349, 366.)

28. Vezi: Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. III. 2. 1. P. 221.

29. Irineu de Lyon, Sfântul Împotriva ereziilor. III. 11. 8. P. 249.

30. Ibidem. III. 24. 1. P. 312.

31. JMP. 1959. Nr. 7.

32. Unde sunt trei, acolo este Biserica (latină).